

Mõtteid kõrgharidus- ja teaduspoliitilisest olukorrast Eestis

Praegune kõrghariduspoliitika, eesmärk, kuhu jõuda

Probleem on ellu jäämises. Hariduse tähendus on muutumas kardinaalselt. On isegi väljendatud mõtet, et mõiste “*haridus*” oma staatilise tähenduse tõttu on aegunud, et peaks võtma kasutusele hoopis arusaadavama mõiste “*õppiv ühiskond*”. Räägitakse “hariduse infrastruktuuri” vajadusest, mis toetaks pidevat uurimist ja arenemist terve inimese eluaja. Globaalses mõttes tähendab see, et parimad lektorid parimatest ülikoolidest saavad kõigile kättesaadavaks, mis omakorda tekitab küsimuse: mis saab siis mitteparimatest ülikoolidest? Ka siin on vastus: ülikoolid peaksid prioriteedid asetama oma tugevamatele aladele, kus nad suudaksid olla konkurentsivõimelised. Eesti ülikoolipoliitika eesmärgiks peaks olema: jõuda mingites valdkondades tasemele, kus on Euroopa paremad ülikoolid. Mida see tähendaks väljastpoolt vaadatuna: ülikooli populaarust, autoriteeti, rahvusvahelisust, välistudengite suurt arvu, postdoktooreid, õppejõudude vahetust, välisprojekte.

Mis toimub aga praegu? HM on jaganud välja koormaga litsentse kõrghariduse andmiseks, mõtlemata sellele, kui palju on Eestis selleks üldse potentsiaali. Selle tulemusena on Eestis välja kujunenud keskkond, mis progresseeruvalt vähendab Eestis antava kõrghariduse rahvusvahelist konkurentsivõimet. Me “professorid” on saanud suurepärase võimaluse raha kokku ajamiseks - ühte ja sama loengut mitmele Eesti ülikoolile müües, orienteerudes vaid sellele, mis hetkel “müüb” ning loobudes kõrghariduse tõelist baasi kujundavast teaduslikust uurimistööst, sest seda pole lihtsalt kasulik Eestis teha. Nii käibki meie kõrgharidus HM taktikepi all vähikäiku, mis peagi viib selleni, et enam polegi mõtet Eesti kõrgharidust finantseerida selle konkurentsivõimetuse tõttu.

Seni on töötatud Eestis üksnes detailide ja vormi kallal, aga mitte eesmärkide nimel.

- Mis asi on näiteks riigitellimus ja üliõpilase maksumus? Millist tulemust nende mõtude abil taotletakse? Sest tegelikult ei teata ei seda, kui palju tellida ega ka seda, kui palju tellimus tegelikult maksab. Ei ole tehtud mingeid sügavaid analüüse koostöös ülikoolide õppetoolidega, on vaid võetud eeskujusid, mille adekvaatsus Eesti jaoks on kaheldav. Kas “töötavad” need “mõõdud” ülikoolide säilimise huvides Eestis või hoopis selle vastu (rõhudes näiteks keskmisele tasemele ja nõrgestades tugevamaid)?
- Või mida tähendab näiteks diplomite arv ülikooli produktiivsuse näitajana? Ka nõukogude ajal oli Kesk-Aasias õppeedukuse protsent (!) kõrgem kui Eestis, aga tegelik tase palju madalam. Latti alla lasta on imelihtne. Seetõttu võivad numbritest saada ohtlikud kirurgilised instrumendid, opereerides nii peeneid mehhanisme nagu haridus ja teadus. Peaksime usaldama objektiivseid rahvusvahelisi evalvatsioone ja kompetentseid *peer review*’sid, aga mitte lootma bürokraatia ebaadekvaatsele “mõõteaparatuurile”.

On diskuteeritud rohkesti õppemaksu üle. Aga jällegi kummalisel kombel hajusalt, paušaalselt, eesmärgipäratult. Väga raske on ju haridusele anda hinda. Juba seetõttu, et pole lahti lahatud hariduse üldnimlik sisu. Kui me eristaksime kahte komponenti selles, mida inimene ülikoolilt saab – *haritust* teatud valdkonnas ja konkreetsele erialale vajalikke *teadmisi ja oskusi*, oleks juba lihtsam orienteeruda. Kirjutasin tänavu “Luubis” artikli, kus soovitsin ühiskonna harituse riigi südameasjaks võtta ja konkreetseid eriala- ehk kutseteadmised kommertsiga siduda. See oleks ka tee, millel riigi- ja eraülikoolid kooperaeruda saaksid. Eraülikoolides puudub ju praktiliselt nii vajalik infrastruktuur uurimistööks kui ka kõrge teaduslik tase. Siin võiks toetuda riiklikele ülikoolidele. Küll aga on eraülikoolidel võimalus dünaamilisem olla pidevalt muutuvale turuvajaduste skaalal ja vastavalt sellele kohandada ka erialale suunatud õpetust.

Akadeemilisest ja rakenduslikust kõrgharidusest

Terminid on haridusvallas hägustunud. Ja see on muutunud ohtlikuks meie kõrgharidusmaastiku arengus. On kasutusel näiteks terminid: akadeemiline, rakendus- ja kutsekõrgharidus, mis on poliitikute käes saanud kriteeriumiks hariduse finantseerimisel: HM on muutmas vahekorda akadeemilise ja kutsekõrghariduse vahel viimase kasuks. Väliselt tundub see loogiline olevat, kui vaid oskaks nende haridustüüpide vahet selgesti eristada. Oleme teel teadmiste ühiskonda (see on pisut kõrgemal ja kaugemal kui infoühiskond). Selles ühiskonnas hakkama saada – tähendab osata ise teadmisi produtseerida. Näiteks inseneri ja teadlase vahe peaaegu kaob. Ehk teisiti, ka insener peab teadlane olema.

Tallinna Tehnikaülikool on traditsiooniliselt olnud nii akadeemilise kui ka rakendusliku tehnikakõrghariduse keskuseks. Vahepeal on aga kõrgharidusmaastikku terminoloogiliselt "korrastatud": polütehnikum tehtud kutsekõrgkooliks ja Tehnikaülikool akadeemiaks. Nagu ikka assotsieerub uue nimetusega kohe ka uus sisu: endine polütehnikum just nagu olekski nüüd võimeline juba üksnes nime põhjal andma ka kõrgharidust. Teiselt poolt aga, sellest mis kuulus kunagi Tehnikaülikooli kompetentsi, on pool ära võetud. Kõrghariduse tähendus on Eestis devalveerumas. Kuidas muidu aru saada sellest, et nii väikesel maal kui Eesti on 41 ülikooli.

Ülikoole tuleb ühendada küll, aga mitte nii, nagu seda praegu tehakse, püüdes samasse patta sulatada identiteeti omavaid pikkade traditsioonidega eri profiilidega asutusi. Kõigepealt tuleks korrastada see võsa, mis on stiihiliselt kraavipervele kasvanud viimase kümnendi jooksul. Niisuguse väikese maa nagu Eesti jaoks, kus inimressurssi on vähe, oleks pidanud juurutama nn. *Gesamthochschule* mudeli, mis küll Saksamaal siiski laia levikut ei leidnud. (Aga Saksamaa oma suuruse tõttu võib lubada endale detailsemat spetsialiseerumist). Selline mudel oleks näiteks Tehnikaülikoolis sobinud ideaalselt kokku tema akadeemilis/rakenduslike traditsioonidega. Kõik õppejõud oleksid saanud optimaalsema rakenduse (nii teoreetilise kui praktilise) ja ka akadeemiline haridus tugevama rakendusliku tagapõhja. Oponentide väite kõrvale, et akadeemiline ja kutseharidus ei saa välja kasvada eri harudena ühest ja samast puust, tuleks tuua äsja asutatud ITK näide, kus antakse kutsekõrgharidust, aga kus õpetavad TTÜ akadeemilised õppejõud. Siit ka küsimus, miks poleks ITK-d võinud luua otse TTÜ tiiva alla, samad investeringud oleksid juba olemasoleva infrastruktuuri juures palju võimsama tulemuse saavutanud.

Teadusest kui kõrghariduse mootorist

Traditsiooniliselt liigub haridus teadusest järele, kaugel-kaugel tagapool. Vahepeal on veel majandus. Alles siis, kui uus teaduse produtseeritud idee on majanduses juurdunud, tekib motivatsioon haridustki järele upitada. Teadusmahukale majandusele orienteerudes, peaks aga haridust kiiremini upitada, tuues hariduse otsesemasse sõltuvusse teadusest. Just seetõttu peabki ülikoolides õppetöö tihedalt teadusel põhinema. Ja kõrghariduse kvaliteeti võib loota vaid sealt, kus on taga tugev teadus. See oleks teadmispõhise Eesti alternatiiv.

Teadusest ja arendustegevusest

Hiljutine Peaministri kõne Parlamendi ees oli küll julgustav selles mõttes, et ka Valitsuse tasandil on lõpuks ometi märkama hakatud, et teadus ja arendustegevus (T&A) tuleks rohkem finantseerida. Aga ometi polnud selles kõnes näha ei selget vastutuse enesele võtmist ega ka konkreetseid lubadusi. Peaministri "lubadus" - 1,6% SKP-st aastaks 2007 tingimusel, et jõutakse ka EL olukorrani, kus erasektori osa teaduse rahastamisel on 65% (avalikul sektoril 35%), tähendaks riigi rolli suurenemist teaduse finantseerimisel 10 aasta jooksul (1998-2007) 0,47%-st 0,56%-ni ($1,6 \times 0,35 = 0,56$), ehk vaid 16%, mille inflatsioon sööb vahepeal kolm korda ära. Seega ei lubanud Peaminister avaliku sektori poolt sisuliselt midagi.

Samas on aga olukord veelgi ähmasem, kuna adekvaatset T&A statistikat ei saa meil niipeagi olemas, enne kui meil pole T&A "mõõtmise" õigesti korraldatud. Ainsad T&A professionaalsed mõõtjad Eestis on praegu ETF ja TKN, aga nad teevad seda ehkki kõrge motivatsiooniga ja objektiivselt vaid avaliku sektori poolt tuleva finantseerimise juhtimiseks. Mis toimub erasektoris, kuidas arvestatakse seal toimuvat T&A-d, ei tea keegi. Niisugune ebamäärasus T&A statistika osas võib viia kergesti kurioosumini.

Järgmine stsenaarium võiks kujuneda näiteks niisuguseks. Valitsus leiab mingi mehhanismi stimuleerimaks ettevõtlust investeerima T&A-sse (näiteks maksupoliitika abil). Ja siis äkki selgub, et kõik Eesti firmad tegelevadki just T&A-ga (!), näiteks miks mitte 5% (!) SKP ulatuses. Nüüd saab ka meie Valitsus vajaliku numbri, millega Eesti püstipäi Euroopasse viia...

Muutunud pole aga midagi. T&A ei teki üleöö. Seda, mida võib nimetada T&A-ks, saab kvalifitseerida üksnes professionaalide *peer review*. Ei oska seda teha valitsus, ei saa ka lubada "demokraatiat", kus iga ettevõtte maksusoodustuste saamise või oma prestiiži tõstmise eesmärgil võib "nimetada" ISE oma tööd teaduseks. Aga nii võib juhtuda, kui statistikavalitsus hakkab firmadelt otse andmeid saama nende T&A kohta. Taas on olemas oht sattuda terminoloogialõksu, nagu oleme seda juba teinud kõrghariduse institutsionaliseerimisel akadeemilisuse ja rakenduslikkuse skaalal.

Nii nagu teaduse mõiste ja tähendus on Eestis praegu devalveerumas kõrghariduse sfääris, nii võib juhtuda teadusega ka tööstuse ja tootmise sfääris. Et seda ei juhtuks, peaks kogu T&A statistika käima läbi ETF ja TKN objektiivse filtri.

Vahest tuleks võtta suund ka ühisprojektide osa suurenemisele, kus koos akadeemiliste teadusasutustega osaleksid ettevõtted. Võibolla oleks mõttekas silmas pidada ka Saksamaalt pärinevat Fraunhoferi metodoloogiat, kus teadusasutuste riiklik rahaline toetamine toimuks kaasfinantseerimise printsiibil, eeldusel et teiseks rahastaja pooleks on ettevõtlus. Kindlasti peaks niisugusi printsiipe jälgima Tehnoloogiaagentuur.

Eesti Teadus- ja Arendustegevuse Strateegias seisab kirjas üleskutse: tuleb kaasata (!) finantseerimisse rohkem erakapitali! Kuidas me siis peaksime kaasama? Mitte kaasata, MOTIVEERIDA tuleb erakapitali. Aga see oleks juba üleskutse Valitsusele – leida motiveerimiseks teid. See ei ole üksnes teadlaste ülesanne – kaasata eraettevõtteid. Eriti praeguses majanduslikus olukorras asuvas Eestis. Firmad ei mõtle T&A-le, nad mõtlevad ellujäämisele. Ja allettevõtlus Läänega ei too Eestisse T&A-d, sest see on liiga tulus “ots”, mida Lääs ei loovuta juba käest.

Põhiprobleem on ikkagi praegu see, et avalikust sektorist tuleb akrediteeritud teadusele naeruväärselt väike osa Eesti SKP-st. Ilma selle osa järsu suurendamiseta ei kasva ka erakapitali osa T&A-s, seda on näidanud viimased 10 aastat. T&A märgatav kasv Eestis saab toimuda ikkagi ainult Eesti omaenda ajupotentsiaali najal. Ja niikaua, kuni T&A sama kiiret tulu ei tööta kui rauaga kauplemine, peavad stiimulid tulema avalikust sektorist.

Akad. **Raimund Ubar**

14. jaan. 2001.